
I. Értékezesek.

II. A' Magyar Nemzet' Culturájáról különösen.

§. 29. A' Nemzetek' Culturájának különös eszmértetésében, 's vizsgálattyában két fő okból véteni el többnyire az igazságot: az indulatos-ság és vágyódás által. Az irigykedés és gyűlölség indulattya az ő tárgyára hamis szint vet, valótlan gáncsokat is költ; a' maga szeretet, 's dicsőség-kívánás akármelly hijánosságokat észrevétetlenek-ké teszi, a' roszt is jónak képzelte. Az első az Idegeneknek, kivált a' szomszéd nemzetbéli-eknek gyengesége szokott lenni; másik a' Hazafiaknak csinnya. Gyakran igazságtalanul itélni a' Nemzetek' culturájáról tudatlanságból is, ha olyak is merészlenek arról végezni, kik az ő kül-ső 's belső állapottyokat, nyelvöket, eléggé nem tudják; a' Culturának mivoltát, előmozdító eszközeit, külömbféle akadályit nem értik — A' Magyar Nemzet' Culturájáról csak az ítélni igazán, ki annak mind eszközlő, mind akadályoztató okait bizonyos tanúságokból tudja, és híven számba veszi.

Ama Nemzeti büszkeség, melyet Czimmermann elevenen festegetett, némű némű ellenkezésben tartja a' Francziákat az Angolokkal, Spanyolokat a' Francziákkal, és Portugallusokkal; az Olaszokat a' Németekkel; Bavarusokat az Austriaiakkal; és ezeket — kivált a' Bécsieket a' Magyarokkal. Ennek bizonyosságául lásd:

„L' Angleterre vue à Londres, et dans ses
 „Provinces. Par Mr le Marechal de Camp Pil-
 „let. 1815. Paris: Es „Flora Carpatica. Praef.
 „XII.” Ennek T. Irója itt a' Magyar országról
 mond: „In hac terra inhospitali, et latroni-
 „bus, et barbaris hominibus plena, ubi
 „ego saltem nonnisi apud officarios Domino-
 „rum Regiorum, et metalliferorum, nec non
 „apud Sacerdotes Evangelicae Confessionis
 „refugium reperire potui, et in quam pro-
 „pter leges constitutas scientiae pa-
 „rum penetrare possunt.” (Haller Allg. Lit.
 Zeit. 1816. Mon. Juli.) Amavádokat, mellyek-
 kel a' Bécsiek és délszaki Németek terhelik
 nemzetünket, felfedezte Arndt E. M. *); meg-
 vallotta T. Schwartner Márton **). Ha meg-
 bizonyíthattuk, hogy a' Culturának minden
 eszközivel élünk, és annak jeles grádicsaira is
 emelkedtünk: nyilván, akár hogy' lássék az
 Idegeneknek, Barbarusok (§. 28.) nem vagyunk;
 ha megmutattuk, hogy annak, mi nélkül szü-
 kölködünk a' Cultura dolgában, többnyire Nem-
 zetünk nem oka, úgy némelly kéméllést is ér-
 demlünk. — Vegyük szoros vizsgálóra a' Magyar
 Nemzet' Culturáját ennek eszközi, 's grádicsai
 szerint.

§. 30. A' Nemzeti Culturának fundamento-
 mos, és fő eszközivel (§. 4. 5. 6.) méltán diese-
 kedhetünk. 1). A' Magyarok 50. sz. k. városok-

*) Ich habe in Süddeutschland, und namentlich in Wien oft
 das wort gehört: der Unger ist so stolz, als er dumm ist.

**) Ausländer und maskirte Innländer. haben gegen die Un-
 grische Nation in neueren Zeiten, nicht selten einen Ton
 angenommen, den sich kein gereizter Philolog des XVII.
 Jahrhunderts — gestattet haben würde; Ihr Stil ist derb,
 so wie die Sprache jener Heringsweiber, welche die Re-
 che des Menschen, und des Bürgers von Ludwig XVI. re-
 clamiren halfen. Statistik. I. Th. 32. 1.

ban mintegy 550,000-en, és 699. mezővárosokban mintegy 2,097,000-en polgárkodnak; a' többiek 11,068 falúban, és pusztákon oszoltak el. Ezek nem hasonlók az Afrikai üres pusztákhoz, sem az Arabiai homok-torlatokhoz, se a' tatár országi kopárságokhoz (Steppe), hanem búza és gabona termesztő, marha, ló, és juh-tenyésztő gazdaságok, és telekek (praedia). Sátorfájikkal ide 's tova csatangoló rédegek csoportok ö köztök nincsenek, néhány Oláh Czigányokat kivéven, kik máshonnan lopódtak közübek; 's kovácsolással pecsét-metszéssel, 's t. c. f. éldegélnek. Így a' Magyaroknak a' polgári társaság tulajdonok. 2) A' Nevelés Magyar országban közös vagy magános. A' közös mind a' férfi mind az asszonyi nembéliekre nézve rendszerént való Gondviselők által vezettetik a' házin kívül; 's jelesen a' Katholikusok' részéről országos intézetek, 's Ö. K. Felségétől rendeltt Elöljárók által; az Akatholikusok' részéről önnön elintézésök szerént. A' Magános neveltetés a' fő urasági, és jelesebb polgári házakban többnyire idegen, Német és Francia Nevelők által vezettetik; a' Hazafiak részint egyházi, részint világi rendűek, 's az idegeneknél semmivel se alábbvalók többnyire (M. Udvari Tanácsos Görög Demeter Úr két Cs. K. Fő Herczegek' neveltetésére méltattatott). Az Országos neveltetés a' Fő igazgatás által helybehagyott útmutatás szerént (Ratio educationis publicae, totiusque rei literariae per Regnum Hungariae, et provincias eidem adnexas. 1806 Budae) folytattatik. A' magános: Salzman, Campe és Niemeyer' oktatási szerént gyakoroltatik. A' jelesebb neveltetés' tudománya három esztendő óta a' K. Universitásban ugyan nyilván, a' Püspöki Lyceumokban pedig a' Kispapoknak, előadattatik. A' magyar nemes ifjúság' neveltetésére több Convictusok is állanak

fenn: a' Katholikusok' számára Kassán, Nagy-Váradon, és Zágrábban. Arra a' T. Szerzetesek által is, kivált a' T. Piaristák által (Tatán) Cisterciták által (Székes-Fejérvárott) különös gondviselés fordittatik. Az ó hitűek' részéről convictusok vannak Pakrátzon's Karlowitzon; a' Reformatusokéról: Debreczenben, S. Patakon; az Evangélikusokéról: Posonyban, Sopronyban, és Késmárkon; az ő Ifjúságok részt vesz a' külföldi szerzeményekben is: Hannovera, Szász, Pruszszia egy. Belgiom országokban, és a' Helvetiai Kántonokban; minnyájaké pedig a' Bécsi Theresianumban. T. Vitéz Jósefnek különös nevelése, a' jelesebb művekben, mintegy 7. esztendeig tartása után, megszűnt. Az Asszonyi nem' neveltetésével közönségesen foglalatoskodnak az iskolai Mesterek és Apácák; jelesen az Angol Kisaszszonyok, Notre Dámák, 's Ursuliták' rendin lévőek; mások a' Salesitaknékhöz Bécsbe, Angol Apácákhoz St. Pöltenbe hocsáttatnak. Magánosan neveltetik leányaikat számos Magyar Uraságok Francia, Német (ritkán Magyar) Gouvernantok által. Néhány esztendő óta elnevezetessednek számos Királyi városainkban a' különös leány-nevelő intézetek is, mellyekben bizonyos jutalom' fejében neveléshez értő Aszszonyok és Férjfiak viszik a' nevelés' terhét; ezek közül némel melyek a' F. K. H. Tanácstól nyertek engedelmet: ilyen T. Folnesics Lajos' jó rendű intézete is Budán. Az Iskolai mesterek és Apácák által az úgy nevezett normális rend szerint vezettetik a' neveltetés; a' magános és különös Nevelőnek által szabadon folytattatik (Kár!) — 3). A' nemzeti Culturának tanításbeli eszköze is helyes állapotban vagyon: a' Katholikusoknak van 1) minden népes helységben nemzeti iskolák, mellyben taníttatik a' Religió, olvasás, írás, számvetés, az okos élet' némel mely reguláival egy-

gyütt. 2). Vannak Capitalis iskoláik, melyekben az előbb említett tárgyakon kívül főbb iskolákra készültek tételnek, s némelly közhasznú tudományok kezdeti is közöltetnek (u. m. a' Mechanikából, rajzolatból, muzsikából, természet törtéijából, Geographiából 's a' t.); jelesen a' Kassai tudományi kerületben 24 városokban (kettő közös: kat. és evan. Lájbiezban, 's Sz. György' hegyén); a' Győri tud. ker. ben 18; a' Nagy-Váradiban 9; a' Posonyiban 32; a' Zágrábiban 8 városokban. 3). Grammaticalis iskoláik, melyekben a' deák nyelv, 's tudományok principiumi taníttatnak csupán, vannak 6. helyeken. 4). Gymnasiumjaik, melyekben a' közhasznú tudományokon kívül a' fő tudományokra készültek is közöltetnek 58. számmal vannak (ide járulván nem régiben a' Lévai és Bajai is). 5). Lyceumaik, melyekben a' Philosophiai tudományok is oktattnak 8. számmal vannak (Szombathelyen, Szegeden, Keszthelyen, Vácson, Óvárrott); ezeken kívül csak nem minden Püspöki Seminariumok mellett taníttatik a' Philosophia is (Nagy-Szombatban, Szatmáron 's a' t.) 6). Academiaiknak száma hat, melyekben a' Philosophián kívül a' törvényes tudományok is oktattnak; öt Királyi: Posonyban, Győrött, Kassán, Nagyváradon, és Zágrábban; egy Érseki: Egerben. 7). Van egy K. Universitássok, melyben az említett, 's orvos tudományokon kívül egyéb tudományok, és szép mesterségek is, az uralkodó tudós nyelvek oktattnak. Vasár - és ünnep-napokon is közöltetnek némelly közhasznú tudományok: u. m. Mechanika, Technologia, a' Mesteremberek, és mivesek számára; az orvos tudományokból a' szükséges esmértek, u. m. [a' megfűlladtak' felélesztéséről, 's a' t. a' Polgárok számára általlyában. 8). Vannak mestereket készítő iskoláik is: Budán, Po-

sonyban, és Kassán; ezekben a' Mesterek nem csak tudományos előeszméretekbe, Muzsikába, 's a' t., hanem a' Tanítás módjába is beavattatnak. A' jelesebb Paedagogia oktattatik tulajdon Tanító által Pesti K. Universitásnál. — Ezen egész tanítás rendit az előbb említett Ratio educationis publicae, totiusque rei literariae által a' fő igazgatás intézte el. Ama kézi könyveket, melyek szerint vezettetik a' tanítás az alsó iskolákban, az Universitas' Budai könyvműhelyének Catalogusából, 's azon Universitasnak esztendőnként kiadatni szokott rendiből (Ordo Praelectionum) megtudhatni. — — A' Reformatusoknak vannak három nevezetes tanítói Collegiumaik: Debreczenben, Sáros-Patakon, és Pápán; ezeken kívül számos Gymnasiumaik; grammatikalis iskoláik csak nem minden nagyobb lakhelyeikben; nemzeti iskoláik minden Eklésiáikban. — Az Evangelikusoknak főbb Iskoláik vannak: Posonyban, Sopronyban; Késmárkon, Lőcsén 's Eperjesen; fő iskoláik vannak nagyobb lakhelyeikben, mint Győrött 's a' t. nemzeti iskoláik minden községeikben. — Az ó hitűeknek Lyceumok támodott az idén Karlowitzon; grammaticalis iskoláik vannak Miskolczon, Werschetzen, Budán, Szent-Endrén; normális iskoláik is naponként számosodnak. A' Zsidó községeknek is vannak tulajdon iskoláik; némelly helyeken norma szerint tanítanak. Mind ezen felekezetek önnön béléátások szerint intézhetik el taníttatásuk módját, iskolai könyveiket, 's a' t. Részt vehetnek a' Keszthelyi, és Óvári közös szerzeményekben is, sőt a' Katholikusok' országos iskoláikban is; mint valóban részt is vesznek. A' Tanítók vagy nyilvánvaló próbaadásnál fogva választatnak, vagy kineveztetnek az igazgatásoktól, és Szerzetes Elöljáróktól. Lásd: Statistik des Königreichs Ungern, von M. Schwartner. III. Th. VI

Abschnitt: Schul-und Aufklärungs Anstalten. Vedd hozzá: Mostani és régi Nemzeteket esmértető Lexikon. III. Darab: Az Iskolai oktatás: 385—8. l.

Szünnyön meg T. Hazai Statistánk vádolódó panaszától, hogy nálunk Magyaroknál a' külföldi Tanítás' módjai nem esméretesek (ott 357): lám a' Pestalozzi' mód-szere több Evangelika iskolákban, mint a' Pestiben is, keletben van. Ha ez szélitben elnem terjedhet, 's Bel-Lancasterével, melly már Toscanában némelly modosítással behozatott, mind eddig nálunk próba nem tétetett, annak tulajdonítsa, mit megesmért (ott *) maga is, hogy nálunk a' Nevelés és tanítás' módja a' fő igazgatas' jussa és hivatala. Azt is megvallá (ott 374 l.) hogy 1809 óta a' Bécsi Udvari Commissió (Studien Hof-Commission) ügyel az iskolai tanításra: miért kenne örömet mégis minden szennyet Nemzeti Culturánkra? ! Ezt se tulajdoníthatni ennek hibául, hogy nálunk mind eddig többnyire alávaló dictálással nyomorgattatnak a' Tanítványok: minekutánna a' kéz-iratok három esztendőig is elhevernek a' vizsgálás alatt, 's szerencse, ha végre kinyomtatások megengedtetik (Ez az egész jutalom!) Azóta az Apáczáinkkal is megbékülhetett a' Tudos Ur, mióta tudja, hogy a' Pestiek a' jelesebb Paedagógiában tudósították magokat. — Grätzben 15. közös és hét magános intézetek számláltatnak a' fiú és leány gyermekek' tanítására, mellyek 1651 fiúktól (Pesten taval csupán az Universitásban, és Gymnasiumban több volt 1700-nál a' tanítványok' száma) és 1778. leányoktól gyakoroltattak múlt esztendőben. Eze-

*) Wo die Regierung die Erziehung zu ihren Rechten und Phlichten rechnet.

ken kívül 9. vasárnapi iskolák tartattak, melyekben 582. inasok taníttattak; egy szerzési iskola (Gewerbs Schul), melybe 72-en jártanak; egy kereskedői iskola, melyben 70 nevendék formáltattak. Egész Stájer Her. ben 205 köz iskolák számláltattak, melyekbe 20,975, ifjak taníttattak, és csupán a' Gréczi kerületben 140 vasárnapi, 's 25 Industriai iskolák voltak 6364. tanúlok' számára (L. Wiener Zeitung Nro 351. 1393. l.) Illy virágzó állapotban ugyan a' vasárnapi iskolák nincsenek hazánkban (mint más Országban se), de nem is lehetnek olly nemzetnél, melly a' productió határi közzé szoríttatott!

§. 51. Nemzetünk' kimiveltetésére a' Religió (§. 7.) is rendszerént kiszolgáltatik: a' Katholikusok' részéről 3 Érsekek, 14 deák, 4 görög szer-tartású Püspökök' előljárása alatt 4700 Plébániákban 6200 egyházi gondviselők, és 2300 szerzetes segédek által. Az Evangelikusok' részéről 4 Superintendensek alatt 441. községekben 485. Ministerek által; a' Reformatusok' részéről 4 Superintendensek alatt 1184. Ekklesiákban 1245. Prédikátorok által; az ó hitűek' részéről 1. Érsek, 6 Püspökök' alatt mintegy 2010. egyházi szolgák 's 233. kalugyerek által; a' Zsidók' részéről mintegy 50 Rabbik által. Mind ezek felett a' nevendék kor vetekedve taníttatik a' religyió' kezdetiben templomokban és iskolákban a' Katechisálás által; 22. esztendő óta annak bővebb esméretiben formáltatik a' tanuló ifjúság a' Gymnasiumokban is Lyceumokban, Academiákban, és K. Universitásnál, különös Exhortátorok által a' Katholikusoknál. A' kölcsönös törödelemről nincs okom szólani, minekutánna T. Statistánk azt a' Katholikusoknak megadni méltóztatott, valamint sok babonától megmenekedőket is. III. Th. VII. Absch.

§. 111. *) Lásd a' Lexikont is: Magyar Ország megvilágosítása a' Religyió által III. Dar. 384. l.

Ha mind ezen egyházi igazgatások, 's esz-
közlések ellenére a' Religyiói érzés, és lelki
nemesség fogyatkozik; a' religyiótlanság 's sza-
bados erkölcs elhatalmaz: vallyúk meg, hogy
ez idő-korunknak köz nyavalája **), mellyet
csak a' religyiónak neveléssel szorosabb egye-
sítése, az Igazgatóknak jó példa-adása, és a'
hajdani Sinatoknak bölcs intézési által orvo-
solhatni meg. Ezeknek tartására önként kész-
teté a' Würtembergi bölcs Király minden ke-
resztény felekezeteket. A' Bibliának olesó ár-
ron közöltetése e' végre az Austriai fő Kor-
mánynak elégtelennek látszik lenni; azért gá-
tollya azt. Az igaz, kívánatos Reli-
gió i megvilágosodásnak vallyon csz-
közi legyenek-e a' számos katonaság, Lipsiai
könyvvásárok, szaporodó vegyes házosságok,
Bécsi könyv-műhelyek, és Bécsnek példája?
En erről itt feleselni nem akarok T. Statistánk-

*) Unparteyisch darf ich es anmerken, dass ein Gassner oder Cagliostro nimmer mehr (eddig se) unter uns sein Glück machen würde, dass an die Wunderkraft des Sanct Huberts Schlüssel niemand glauben würde, das von einem Hexen Pater nirgends in Ungern etwas gehört wird, und dass man hier die Menschen Opfer der, nunc cassirten, Spanischen Inquisition, nur aus Büchern kennt. Unsere Katholischen Kirchen und Klöster haben längst aufgehört Asyle der Räuber und Mörder zuseyn; — — — die Schaar Kirchlicher Feyertage hemmt und erstickt nicht mehr unsere Industrie (Az ő hitűeknél mainapig külömben van a' dolog) und an Statt der Ehemaligen Bruderschaften — — sind christliche Toleranz, und allgemeines gegenseitiges Wohlwollen durgehends eingeführt."

**) Unser Zeitalter gleicht einer alten Betschwester. Nachdem sie den Kelch der Sünde bis auf die Hefen ausgeleert hat, nimmt sie plötzlich eine fromme Gottesfürchtige Miene an; seufzet über Sitten Verderbniss, und spielt die Heilige. Aber der alte Sauerteig gähret fort, der Beelzebub ist noch nicht ausgetrieben; er hat nur Farbe und Larve gewechselt " Friederich.

kal (ott 470.) Lássák azok, kiknek e' kérdéshez szavok vagyon. Azt az egyet veszem észre: minekutánna T. Statistánk itt a' Boszorkány-Paterről szóllott, Hazájának dicséretére megemlíthette volna itt is, hogy a' boszorkányság nálunk már XI. Százodban Kálmán Király alatt megvettetett légyen. Decr. lib I. cap. 57. Többnyire: a' Dunán tulsó Evang. Ministerek az eránt való dicsértetéseket, hogy a' kijelentett (positiva) Religiót készek elhagyni *) a' Reformatus Prédikátorok vádoltatásokat, hogy az Embereket öröktől fogva bűnre és kárhözatra előre-rendelő Dogmatikájokhoz színt úgy ragaszkodnak mint zsidó-magyar énekeikhez **) az óhitű Pópák hitőkben tudatlanságokat, az óhitű nép babonásságban vakoskodását, az óhitű Tudósabbak hitetlenségöket: ***) minémű szívvel vették 's vegyék legyen, én nem tudom; azt az egyet tudom, hogy némelly Serblusoknak ama szokása (ha igaz!) hogy Vizkereszt napján megnem töltött hordó-boraikat a' szenteltt vízzel nemesítik; nem Statistikai datum ****).

§. 32. A' Culturának külső eszközivel, a' szerzéssel, 's szerzettek' közlésével is (§. 8. 9.)

*) Vielleicht ist 's (der Magyarischen Prediger) nur natürliche Bedächtlichkeit, Liebe für das Herkommen überhaupt, und weniger Verkehr mit dem Auslande, wenn der grössere Theil derselben, alten Sitten getreu, das Positive in der Christ. Religion nicht ganz aufgibt " III Th. 476. Tebát a' többinél oda a' positiva vallás?!

**) Mancher Satz, der dem freundlichen Arminianismus unholden Dogmatik, fort und fort erhalten werde " 480. l.

***) 485. 488. l.

****) Verkehrte Ansichten verursachen ferner, das der Statistiker etwas für eine Staatsmerkwürdigkeit hält, und als solche aufzählt, was es gerade nicht ist " Vat. Bl. 1816. 564 l.

él Nemzetünk serényen. 1) A' szerzésnek fő ágait hasznára fordítva helyhesztetésének körülállási szerént: a' vadászattal nyerekedik Kárpát bérceinek szomszédságában, 's ormos hegyeinek, róna mezeinek, berkes tavainak környékiben. Föl-földön vadász erdeiket, medvéket, nyulakat legnagyobb számmal; fogoly és fenyves madarakat, 's t. e' f. Az alföldön vadász 25 fontnyi tűzokokat is, külömb-mintegy ötven-féle Schneffeket, sárcsákat, 's a' t. Halászattal foglalatoskodik gazdag folyó és álló vizeiben, kivált Duna, Tisza, Vág, Maros, Körös folyóiban, Balaton, Nizsideri, 's más tavaiban. 1781-ben Fiumén, és Bukarin által egynéhány mázsa halak vitettek ki Magyar Országból (Ephem. Vind. h. a' p. 56). De a' földműveléssel él leginkább termékeny telekin, és érczel gazdag hegyeiben: Magyar Ország' lakosi közül mintegy két milliónyi földműves; az ércz bányások 30. ezerre számláltnak, kik közül 15,000 Temesi Bánságban 10,000 a' Selmetsi bányákban, a' többiek más helyeken foglalatoskodnak. A' Só-bányások száma Marmarosban és Sóváron szint annyira vettetik.

2) Szerzésinek közlése által, kereskedése által: a' Magyar Nemzet pótolgattya szükségeit, neve-li gazdagságát, táplállya kényyét, éleszti talál-mányosságát. Feleslegesiből nem csak önnön vi-dékit elégíti ki, hanem a' szomszéd tartományo-kat is tartogattya. Nevezetesen az Austriai, Mor-vai, Sléziai Herczegségeknek szolgál főképpen hussal, gabonával, borral, dohánnyal, gyapjúval, 's a' t. A' Stájereknek, 's Lengyeleknek legin-kább borral; az Olaszoknak 's Erdélyieknek ga-bonával, marhával, dohánnyal, külömbféle sze-rekkel; a' Törököknek sóval, vassal, solkfélemi-vekkel és portékákkal; 's a' t. Lásd Statistik I. Th. 400-412. l. Lexikon III. dar. 373-4. l.

Ollyak, kik csupa gyümölcs, téj, 's egyéb e'féle termésekből élnének, nincsenek Nemzetünk' kebelében. Sőt csupa halász, és vadász helységek sincsenek. Ha bár a' vadászat és halászat' szabadsága a' földes Urasági jussokhoz tartoznak is (art. 20. 1729. art. 24. 1802) nálunk mindazáltal, T. Statistánk' tanúsága szerint, olly panaszossan nem élni avval vissza, mint a' Külföldön (Statistik II. Th. 209. l.). Tudnivaló az is, hogy valamint a' vadászatban úgy a' halászatban is bizonyos időhatár tartatik több Uraságoktól: u. m. a' Pátkai, Biai tóban annak nemesítésére. Erre nézve is kivételt tehát Statistánk' szájából egy vádolás (a' jegyzett helyen).

§. 33. Hogy Nemzetünk a' Culturának azon eszközi nélkül se szűkölködik, mellyek a' más nagyra mentt Nemzetekkel, fő Udvarokkal, Aca-
demiákkal közösülésben állanak (§§. 10. 11.): az ő külömbféle tartományokkal kereskedéséből (§. 32) nyilván következik. Szembetűnőképp' bizonyítja ezt ama Magyar Uraságoknak száma is, kik Francia, Angol, Olasz, Német Országokban utaztak: u. m. Eszterházy, Grassalkovich, Széchényi, Almásy, Teleky, Podmaniczky, Prónyai, Vay Brudern, 's t. Méltóságok; Bedekovich, Várady, Ürményi, Sándor, Márkus, 's más több Uraságok; Paszquitz, Schwartzner, Schedius, Kulcsár, Szabó, Tudósaink, 's a' t. Mostanában külső Udvaroknál követségbéli hivatalokban vannak: H. Eszterházi, G. Aponyi, G. Zichy, G. Eszterházy, G. Elcz: ezen hivatal mellett formáltatik G. Brunszwich Augustus is, 's a' t. Csak nem minden külső Országokban találkoztak megkülömböztetett Hazánkiai; különös említést érdemelnek: nagy nevű Historikus Schröck, nagy Astronomus Czak, nagy Philosophus Hissman 's a' t.

Német Országban; Hávor Spanyol Orsz-ban, Reviczky Consiliarius Velenczében, 's a' t. Nem régiben egy Kis-Martonyi bába nyerte el a' kitett jutalmat Párisban. — A' külföldi Academiákban formáltattanak számos Iróink: Német Birodalomban, Pruszsziában, egy. Belgiomban, Helvetiában 's a' t. Közülök hazai literaturánkra nézve érdekesebbek: Kis János Sup., Pethe Ferencz, Budai Esaias, Ásboth Dir. Beregszázi Dr. 's a' t. Több Tudósaink a' külföldi Academiáknak levelező tagjai: u. m. Kitajbel Ferencz, Schedius Lajos, Lenhossek Mihály, Hadalyi Károl, Tomosányi Adám, Rumi K. 's a' t. A' külföldön tanult Tudósaink, Mivesink, Mester-embereink száma fellette nagy. A' Fejedelmi Udvar mellett, Bécsben forgott, 's tapasztalt Hazafiaknak száma még nagyobb. Sokak különös tekéntre szert is tettek: u. m. két Liechtenberg. M. Görög, T. Glatz, 's a' t. Ifjaink nevednek, a' Pázmán Seminariumában 50-en, az új Augustineumban 10-en, papi hivatalokra; az orvos tudományi kar mellett többben orvos doctorságra, a' Josephinum, és Theresianum szerzeményekben számosan katonai és polgári állapatra. Így szinte helyel helyel az Austriai tartományokban is. Elég legyen egy Dombovszkyt említenünk Cseh Országban.

A' Culturának ezen eszközzel élt Nemzetünk mult időkben is: legnagyobb Férjfiaink nevedtek Olasz, Franczia, és Német országban, Hollandiában és Helvétiaiban (L. Statistik III. Th. §. 89.) — Minden ezekre nézve: a' Culturának minden eszközeivel élván a' Magyarok, nem Barbarusok; sőt a' Culturának al, közép grádicsánál is fölebb emelkedtek, megfog bizonyodni a' következőkből.

§. 34. A' Nemzeti Culturának első grádicsát, a' tulajdon nyelvvel élést (§. 19.) a' mi illeti:

Magyar ország' lakósinak mintegy $\frac{2}{3}$ része (ugyanannyi Erdélyben is) magyarul beszél. E' nemzeti nyelv Országunk' törvényei szerint (art. 16. 1791. art. 7. 1792. art. 5. 1805.) minden más hangú környékekben iskolai mesterek által taníttatik; fejtegettetik a' Lyceumokban, Académiákban, 's Szerzeményekben is; a' Pesti Universitátnál rendszerént oktattatik literatúrájával egygyütt. 2). A' Magyar nyelv választatott az idegen helyett a' T. Vármegyéknél, hivatali tárgyakban és levelezésekben többnyire, 's sok Sz. K. Városoknál. 3). A' F. K. Curiához, és F. K. H. M. Tanácshoz is feljuthatnak a' magyar perek és írások; mellyekre ez magyarul válaszol. 4). A' Státusok és Rendek táblájánál ország-gyűléskor a' fennforgó dolgok magyar nyelven ítéltetnek el. 5). Az Országos kérések Ö Királyi Felségéhez magyar, és deák nyelven hocsáttatnak. 6). A' Diétai jegyzés (Diarium) magyarul tétetik, 's ebből fordíttatik deákra. — Ezen országos nyelv gyarapíttatik, és csinosíttatik. a) számos Grammatikák által is; mellyek már 1794-ben 20 számmal voltak; némelylek közzölök nem csak philologus, hanem philosophus tekintettel is láttak a' dologhoz. L. Gyarmathi okoskodva tanító Nyelvmester. Kolosvárott 1794. 8. J. N. Révay. *Elaboratio Grammaticae Hungaricae*. Vol. I. II. Pestini 1806. *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae partes duae*. Budae 1817. b). Jeles Szótárakkal: illyen Mártoné Bécsben. Simaié Budán, Sándoré Bécsben. c). öt theátrumi társaságok által, mellyek Magyar és Erdély' népesebb városaikban készítetik magokat Pesten egyesülésök végett. d). A' magyar nyelv műveltetéséhez hozzá fogott egy különös társaság is Erdélyben. L. A' Magyar nyelv-művelő társaság' munkáinak első darabja. Szebenben 1796. Ezen, 's más eszközlések által T. Statistánk

tisztánk' tanúsága szerint az együgyűséggel, rövidséggel, nagy hajlékonysággal, és erővel jeles Magyar nyelv, mely nagyra ment légyen, 1806. eszt. ben e' kérdésnek megfejtésével: „Mennyire ment már a' Magyar nyelv' kimiveltetése”? megmutatták jutalomra érdemesített Kis János Sup. és Pánczél Pál Tudósaink. L. Gróf Teleki László, és T. Müller I. F. Urak' írásait is. Hogy minden tudományokba bévágott, bizonyítták a' mindennémű írások. L. Statistika III. Th. §. 108.

Hogy csak 3,000000 lakosok szőllyanak magyarul Hazánkban, ebben T. Statistánk'nak igazsága nincsen. Ha annak népességét csak 9,000000-ra vesszük is, önnön vallásából, hogy a' Magyarul értők a' Tótoknál és Németeknél számasabbak (I. Th. II. Ab. §. 25.) tevédeése következik. Valóban azoknak közel 6,000000-nyi számok. L. Lexikon III. dar. 367—8. l. Illy számos Nemzet méltó biztonnyal saját kimiveltetésére annál inkább, ha az Erdélyiek is számba vétetnek. — A' Magyar nyelv' nem terjedhetésének, nem gyarapodhatásának, háladatossan meg kell esmérnünk, hogy nem a' Főigazgatás az oka; megvallották ezt nyilván az 1812. eszt. ben egybegyűlt Státusok és Rendek *). Okai főképpen ezek: a) a' Hazánkban lakó Idegenek helytelen vetélkedésből nem akarják azon Nemzet' nyelvét, mellynek jussaival és szabadságival dicsekszenek, megtanulni. b) Sok fő méltóság, és nemes renden lévő Aszszonyok, és Kis-Aszszonyok oktanul elhíttetik magokkal, hogy kisebbség azon nemzet' nyelvén beszélni, mellynek javaival boldogúlnak. c). Sok deák

*) L. a' Magyar Ország' köz-gyűlésének jegyző könyvét 1812. 238. l.

nyelvért szerfelett Buzgókodók a' Magyar nyelv' keletével annak elhagyattatását féltik, más nemzetek' bizonyosságának ellenére. d). Mivel az Hazájában mind eddig elég szükségessé nem tétetett: azért Nemzetünk más nemzetek' példája szerint *) egyre esedezik, hogy a' közügyek és közhasznú tudományok e' Hazánkban legközösebb nyelven adattathassanak elő. L. A' Magyar nyelvről a' polgári és peres dolgok' folytatásában. Pest. 1806. És: Kérdés: kell-e már a' felsőbb iskolákban némelly Tudományokat Anyai Magyar nyelven taníttani? Ed-dig kéziratban van.

§. 35. A' Culturának azon grádicsára is di-csőségesen fellépett Nemzetünk, melly az írás-ban áll (§. 20.). Ennek nyilvánosságos tanúi: 1) ama könyv- és kézírás- Cathalogusok, mellyek F. M. G. Szécsényi Ferencztől 1800. 7. és 1816. ki-adattattak. 2). A' Nemzeti Museum maga, melly-ben többnyire Magyar Íróinknak munkái tartat-nak, 's egy nagy szálát foglalnak el. 3). A' ma-gyar Literatura, mellyet kiadott Pápai Samuel. Wespzprém-ben 1803. 4). E' rendbéli előmenetelét bizonyítták mint egy negyven könyvnyomtató műhelyei is, mellyek közel négy ezer pamlag (Ballen) papirost feldolgoznak; 17 könyváros-bóltyai, 's a' t. I. Statistik III. Th. §. 109. Le-xikon III. Dar. 388. l.

*) Mögte übrigens nur der Wunsch sovieler wohlwollenden und denkenden Männer in Erfüllung gehen, dass die Phi-losophischen Wissenschaften in der Muttersprache — je-nem zweyten Seelen-organe — in den Österreichischen Län-dern vorgetragen würden; denn noch immer will es Refe-renten dieses nicht einleuchten, warum man die Wissen-schaft des Lebens nicht in einer Sprache lehre, in der jeder deutscher Jüngling allein seine ursprünglichen An-schaungen, Gefühle, Begriffe, und die ganze Lebendigkeit des Gefühls erhalten hat" L. Vat. Bl. 1816. n. 91. p. 53. 2-9.

Egy részről haladást érdemel T. Statistánk megeszmérvén, hogy országunkban a' Magyar Írók számosabbak, és munkássabbak mint a' Tótok és Németek; kivált ha a' Deák Írók is hozzájuk számláltatnak (ott 450. l. L. bővebben: „Neuer deutscher Mercur Oct. Mon. 1804. — Freymüthigen Erinnerungen über Ungarns deutsche Litteratur. in Dr. Lübecks Ungrischen Miscellen Pest. 1805. III. Heft. 1. S.) Más részről eligazításra méltó csalfa tudósításaért a' Magyar Literátorok, és literatura-eszközök szá-
mára nézve. Nagy érdemű Horányi A. tudós munkájából (Memoria Hungarorum scriptis editis notorum) 1777. esztendeig, öszve számlálhatván Literátorainkat (1155), egybe nem számlálhatta-e volna a' G. Széchenyi Bibliothecájának cathalogusaiból is?! Mellyekben bizonyly 2. 3. annyiakra is találhatott volna! Miért halgatta el, hogy 1780-tól fogva Literaturánk óriási lépéseket tett, és majd még annyi Magyar Írókat számlál mint 1777-ig? T. Hazánkfia Horvát István kisdéd Fejér Vármegye Íróit öszveszámlálván, 50-nél többeknek találta; ha e' szerint vették is fel 50. Vármegyéinket - némelleyek két-három annyival is dicsekszenek, — hármadfél ezer Íróink jelennek meg. Nem kell-e vala T. Statistánknek a' T. Vármegyék' Jegyzőire, a' polgári, törvényes, hadi Dicasteriumok, 's külömbféle más e' f. hivatalok mellett tollat vivő Tisztekre is nálunk tekénten? A' kiktől írt Repraesentatiók, Circularék, Decretumok, Intimatumok, extractusok, rendelések 's t. e'f. kinyomtattnak! Ha ezekhez képest veszi számba élő Íróinkat könnyen 3000-re viheti. E' nem csekély szám. Német ország, legtermékenyebb esztendejében, T. Statistánk' vallása szerint, 10,648. Írókat szám-

lált (ott 458. l.): annak népessége pedig háromszor nagyobb a Magyar országénál. — Abban is elhibázta nyilván T. Statistánk az igazat, hogy nálunk csak 3000 pamlag papiros dolgoztatik fel: a Pesti Universitas nyomtató műhelyében Budán, hivatalbéli bizonyság szerint, 1800. kél ki a présből esztendőnként; az Ifjú Trattneréből legalább 600. Hol vannak még a többi Budai és Pesti, Posonyi, Györi, Debreczeni, Sárospataki, Kassai — bizonynyal nem munkátlan könyvsajtók?! Mindazáltal, hogy ezen Íróink' csekély száma eránt való fejtöréstől (ott 457. l.) T. Statistánkat megmentjük, annak némelly okait is adhattuk: 1). Nálunk könyvirással senki se keresi kenyerét; Tudósaink hivatalaiktól, mellyek után élnek, igen elfoglaltatnak. 2). Nálunk kéziratokat megvevő, és bőven megjutalmazó Könyvnyomtatók mind eddig nincsenek; az Íróknak drága költségöken kell munkáikat kinyomtatni. 3) — 4). A' Magyar Írókra igen csekély a' tekintet, vagy semmi. Nincs példa, hogy valaki Nemzetének tudomány- 's erkölcsbeli felderítésére törekedéséért megtiszteltetett, vagy megjutalmaztatott volna Sylvester János korától fogva (XVI. százodban) mint megtiszteltettek azok, kik németül írtak. Sok, ha fáradságokért még kissebbséggel, elnyomással, üldöztetéssel nem fizettetnek! A' magyar Írók csupán Haza, Religió, igazságszeretetből dolgoznak, nem bérben, nem jutalom fejében. *) Ebben áll az ő tulajdon érde-

*) Wie wahrhaft königlich war nicht mancher Vorschuss, und so manche Belohnung, welche der Ungrische Auctor, auch noch ausser der Ehre, und einer besserer Anstellung bald von unseren Königen, und den Magnaten, bald, darnach er nämlich schrie, auch von den Bischöfen davon getragen hat" mond T. Statistánk III. Th. 456—7 l. Engemet mi illet, hogy valamelly Magyar

mök: „Ea virtus videtur praestantissima viri,
„ quae est fructuosa aliis, ipsi autem labori-
„ osa, aut periculosa, aut certe gratuita”.
Mond Tullius l. II de orat.

§. 36. Nemzetünk tudomány- és mesterség-
héli állapotját, Culturájának esmértetése, és
megítéltetése végett, szemlélhetni: 1). Diaetáink-
nak, kivált 1807—12. ország-gyűlésinknek aktái-
ból, mellyek meszsze terjedt, s külömb külömb
esméreket és tudásokat nyilatkoztatnak ki. L.
Diarium Comitiorum Regni Hungariae, et Acta
Anni 1790°—1812. 2). Tudományos Szerzemé-
nyeinkből: millyenek a' Pesti K. Universitas, 6.
Academiák, több Lyceumok, a' Schelmetzi bá-
nyász Academia, a' Keszthelyi Georgicon; mel-
lyekhez járult az Óvári Herczegi intézet is. Az
első minden bányász Európai iskolákkal vetekedik;
a' másiknak is nagy a' kiterjedése. Van Magyar
országnak csillagvizsgáló tornya is Budán, alkalma-
tosan első egész Európában; s Egerben. 3). A'
könyvtárokból: mellyek Hazánkban számosak, és
jelesek is: különös magasztalást érdemel a' Pesti
Universitásnak bő, válogatott, s jól elrendeltt
könyvtára: evvel vetekedik hazai Literaturánk'
dolgában ama F. M. G. Széchényitől származott

Írónak valamelly előpénz adatott legyen, mint a' Li-
psiai Tudós Ujság-Írónak 1000 thallér, a' Hallainak még
több, a' Párisi „Mercure de France” Írójának 60,000
frank, soha se hallottam. Hogy a' Magyar Írók a' Püs-
pököktől megjutalmaztatnak: ezt T. Statistánk
helytelenül írta; minden nap' nagy érdemű Schönwis-
ner Írókat szemlélvén. Ha a' Naggyaink' jótévisége a' Ma-
gyar Írókhoz olly adakozó volna, mint T. Statistánk'nak
látszik, nem volna oka Literaturánk' silánysága (Armuth)
eránt panaszolkodnia: Ubi Maccenates ibi Marones! Ezek
az okok, hogy a' Magyar Tudósok kevesebbet írnak, nem
a' Clima; se nem a' jól lakozás (?!). „Die starke Nährung
des Körpers, welche den Geist matt macht” (?!). Az is
valótlan, mit (ott 457. l.) a' Censura eránt feszeget; de
távol legyen, hogy én ezt érdekelyem.

nemzeti (Széchényiano Nationalis) Pesten. Ezek után valók a' Kalocsai, Pécsi, Egri, Debreczeni, Sárospataki, Nagy-Szombati nyílt könyvtárak. Minden Academiák, Lyceumok, 's Szerzemények mellett is vannak illy könyv-gyűjtemények. Szép könyvtárakkal bírnak sok Káptalanok, Szerzetes-rendek, Nagyságok, sőt privátusok is; melyeket hosszú volna előszámlálni. 4). A' természetiek, pénzek, ritkaságok, kézművek' gyűjteményiből: melyek közt ismét jelesebbek a' Pesti Universitásé, 's Nemzeti Muzeumé; némelly méltóságos familiáké: G. Viczayé, Festeticsé, Semseyé, 's a' t. Debreczeni Collegiumé; néhány Szerzetes rendké mint a' T. Piaristáké Váczon; számos Privátusoké: mint T. Jankovicsé, Edelsbacheré, 's a' t. 5). A' Tudós nyelvek' tudtából, 's tudós folyó írások' olvastatásából: nálunk tudós névre just nem tarthat az, ki anyai nyelven kívül legalább két tudós nyelvet nem tud; sokak 5—7 is tudnak; holott sok Bécsi Tudósok anyai nyelvökön kívül egyet se tudnak. L. Gemeinnützige Blätter N. 3. — Nincs a' külföldi 36 politikai, 's 46 tudományos; benn földi 24 politikai és 31 tudományos folyó írásokból egyetlen egy, melly Hazánkban kedvellőket ne talált volna. 6). A' Magyar Tudósok' és Mesteremberek' szaporodásából: Tudósaink száma, hogy szaporodik, tagadhatatlan. *) Mesterembereink, műeseink a' sz. k. és m. városokban 1805-ben 398. ezer számmal voltak. Ha igaz az, mit Statistáink állítanak, hogy 1777-ben csak 130 ezeren voltak, így múlt 12. esztendő óta 450 ezerre szaporodtanak. 7). Tudósa-

*) Die vielen, mit unter sehr vortrefflichen Schriftsteller, welche Ungern, besonders in der neuesten Zeiten, in der Magyarischen Sprache schon gehabt, und künftig in noch weit grösserer Menge gewiss haben wird" Stat. III, Th. 445.

ink' érdemeiből : dicsekedhetünk olly időnkbeli Tudósokkal , kiket a' Bécsiekkel szembeállíthatunk : ilyenek a' Törvény-szerzésben : Ürményi, G. Erdödi, G. Brunszwich, Almásy, G. Illésházi, G. Cziráki, B. Vay, Balogh, Majláth, G. Dessöfi, 's a' t. A' Theologiai tudományokban : Krammer, Tumpacher, Alber, Fejér, Lang, Döme, Márton, Sárvári, Szathmári, Varga, Kis J. 's a' t. A' törvényes tudományokban : Kelemen, Kövi, Breznóczy, Sax, Vuchetich, 's a' t. Az orvos tudományokban : Fiszterer, Bene, Elkstein, Lenhossék, Tolnai, Zsoldos, Benkő, 's a' t. A' Philosophiai és Mathematikai tudományokban : Paszquitz, Hadali, Dugonics, Tomcsányi, Pethe, Sárvári, Rozgonyi, Fejér, Szücs, 's a' t. A' mostani és régi Históriaiban : Feszler, Kováchich, Budai, Balla, Virág, Rumi, Horváth J. 's a' t. A' természet-tudományban, és Chemiában : Kietájbel, Schuster, Tehel, Pethe, Kovács F. 's a' t. A' Numismatikában, Diplomatikában 's Archéológiában : Schönviszner, Schwartner, Stipsics. Az Oeconomiában, Technológiában : Mitterpacher, Rumi, Csaplowicz; az utazásokban, és Geographiában : G. Battyányi W. Teleki, Bredeczki, Csaplowicz, 's a' t. Óramíveseink : Rauschman, Hilderik, 's a' t. L. Statistik III. Th. VI. Abs. helyel helyel. *)

Abban sincs igazsága T. Statistánknek, hogy a' Tudományok' gyarapítására, 's nyelvünk' mivelletelére, mi időnkben a' Tudós társaság szükségtelen 's haszontalan legyen (ott 431. l.) Hogyhogy? minden nagyra kelt nemzet élt, 's él tudós társaságokkal Culturájára a' 21. §. mondottam szerént: a' mi Nemzetünk érhetné-e el csupán czéllját e' köz nélkül? (Non datur

*) An Kopfe fehlts dem Ungern gewiss so wenig als an Gänsekielen", ott 456.

saltus in natura). Nem tudja e' T. Statistánk, hogy az Egyesült Belgiomban az Amstellodámi és Brüsseli tudós társaságok e' végre újon helyre állítottak? (Lásd II. Köt. a' Tud. Jelen-tésekben). Nem tudja e', hogy Német Ország-ban új nyelv-mivelő társaságok kerekednek? (ott). Hogy' meré még is vallani, hogy a' Tu-dós társaságok mi időnkben szükségtelenek', 's haszontalanok'?! Miért akarja megkötni Ő Cs. K. Herczegségének, Culturánkról sokat ér-demlett Palatinusunknak, böles szándékát, ki a' Nemzeti Museum mellé illy társaságot szer-zendő öszve?! — Minden tudós és nyelv-mive-lő társaság nélkül létünket Nemzetünknek nem tulajdoníthatni vétkül: lám ez több ízben an-nak nyilvánosságos kívánságára fakadt, a' Diari-umok tanúsága szerint; halhatatlan érdemű Marczipányi István 60,000 tőke pénzt ajánlott felállítására (Lásd: Egy Magyar Tudós Társa-ság' felállításáról. Pesten 1809.). Lám már 1801-ben is egy Tudós társaság' egybe szer-ződött; planumát a' F. K. H. M. Tanács' elej-be terjesztette; sok nagy lelkű Hazafiaktól pénzbeli segedelmekkel is megbiztattatott; 's nyolcz esztendő múlva nyert választ, mineku-tánna annak néhány derék tagjai, Dr. Winter-le, Festetics János, kihaltak! L. azt.

§. 37. A' szép mesterségek 's tudományok' kelete által (§. 22.) Culturájának melly grádicsá-ra jutott légyen Nemzetünk, leg hitelesebben megítélhetni annak tulajdon jeleiből: millyenek 1). A' szép, helyes, jó ízlésű épületek, paloták, kertek: ezek közzül mi időnkől nevezetesebbek: Festetics Antalé Dégen, G. Csáky Emanu-elé Hosztóczon; G. Brunswick Jósefé Korom-pán, G. Czirákyé Lovasberényben, Somogyié Lovászpatonán, G. Almási Kristófé Zsadányon,

Almási Salesiusé Fajzaton, 's a' t. Ide tartoznak a' Pest, Buda, Posony, Székes Fejérvár, Debreczen, 's több Királyi Városokban, sok helységeken, emelkedő jeles épületek és templomok is. 2). A' rendszerént építettett helységek, utszák és hidak: ilyenek találtatnak: a' Temesi bánságban, határ széleken, Árva, Heves, Fejér, 's más vármegyékben. 3). A' szép mesterségek 's tudományok' oktatása, és terjesztése: taníttatnak a' K. Universitásnál, a' reformatus Collegiumokban, és Evangelikus fő iskolákban; a' rajzolás csak nem minden Capitalis iskoláinkban taníttatik. 4). A' szép mesterségekre, 's tudományokra ügyellés: Budán van a' F. K. H. M. Tanács mellett szározon és vizen építő hivatal; Pesten, és Budán szépítő (decoratoria) tisztség. 5). A' theatromok: németül és magyarul nyíttattak fő és népesebb városainkban. 6). A' Poeták, Oratorok, Philologusok' számából: az elsőkszerfelett nagyszámmal találtatnak Hazánkban; az utolsók naponként szaporodnak *) 7) A' szép mesterségeket kedvellők' száma: Nem csak a' fő Uraságok', hanem minden jelesebb polgárok' gyermeki is tanulják nálunk a' muzsikát, tánczot, rajzolást, 's a' t. 8). Azoknak érdemei, kik a' szép mesterségeket és tudományokat gyakorolják: vannak olly Poétáink, kiket dicsekedve nevezhetünk: Kisfaludi, Virág, B. Szabó Dáv. Kis János, Berzsenyi, Csokonyai, Nagy F., Szemere, Kölcsei, Andássy, Haliczky, Hannulik, Török, 's a' t. Orátoraink: hogy a' Diétákon elhiresedett szószollóinkat ne említsem, jelessebbek: Somogyi Klobusiczky, és Paintner Püspökök; Horváth J.

*) Mit Gedichten, Predigten, Romanen, Zeitungsblättern, und Miscellaneen, mit Original Schriften, und noch mehr mit Übersetzungen, wurde Ungern wie besät " Stat. III. Th. 445. 1.

Hopácsi, Novák, B. Szepeszy, Bélik, Mészáros Kánonokok; Fejér, Orgler Professorok; Hunyadi, Batori Prédikátorok 's a' t. Aestitikusaink és Philologusaink: Schedius, Kazinczy, Verseggy, Kulcsár, 's a' t. Muzsikuzaink: Fuchs, G. Brunswich F., Mihálykovics, Specht, Seeman, Nicolaides, Novota, Böhm 's a' t. Képiróink és faragóink: Hessz, Scheft, Dudainszky, 's a' t. Rézremetszőink: Falka, Karacs 's a' t.

Olly nyomorúlt állapotban éppen nincs nálunk az építés' mestersége, millyenben lenni írta T. Statistánk (III. Th. 444 l.): hogy az utszán lévő sárral mázoltassanak bé a' falak (miért nem nevezte meg hol? !); hogy a' földből készített fedelelek (Haban Dächer) esméretlenek legyenek, 's a' t. Ha B. Brudern épületeit látta volna, e' vádolástól is megkémélte volna Hazáját. Ott, hol kö nincs, más Országokban is, fával, földdel, 's illy mivel élnek a' házak, hidak, utak 's t. e' f. csinálásában. — A' szép tudományokban és mesterségekben hátra maradtunknak okai: 1). azokat mivelő társaságok nélkül-letünk. 2). Hép- és miv-galleriánknak fogyatkozása. 3). Kereskedésünknek szorongattatott állapattya, melly által leg inkább élesztetnek, 's jutalmaztatnak a' szép mesterségek, és tudományok.

§. 38. Hogy Nemzetünk a' földmivelésbeli Cultura dolgában is erős lábra kapott (§. 23) bizonyíttyák ezek: 1). Búza és minden gabona vetése: a' Bécsi Hazai levelek' tanúsága szerint (1816. n. 35). Magyar Országának Szántóföldei 11,103,196. — 1200 □ ölnyi hódokra számláltatnak, mellyeknek két harmad részében, egyre 10 pozsonyit vetvén általlyában, 74,021,300 mérő búza és más gabona termesztetik. A' többi veteményes földeken, kukoricza, lencse, borsó, köles,

riskása 's t. e' f. mint egy hat milliónyi (a' lent, kendert, mohart, bükkönyt 's t. e' f. ide nem számlálván). Kukoricza sehol Európában több nem termesztetik mint Magyar Országban, Olasz Országban se: csupán a' Temesi Bánságban több termesztetik 100,000 mérőnyinél. 2). Bortermesztése: ez is legbővebb Európában; szántóföldeinkhez képest a' szőlő földeinknek száma van, mint 1: $1\frac{1}{3}$ " így számok mintegy 4,000,000-nyi hód. Csupán Tokay hegyen mult század' végén 80,000 kapa szőlő számláltaték; Sopronyban 1,920,000 □ ölnyi, 's a' t. Az egész Magyar Országban közép esztendőben termesztett bort 40. milliónyi foréntokra becsülni jó pénzben. (L. Stat. I. B. III. Absch. A.) 3). Dohány-termesztése: melly 300,000 mázsányira számláltatott a' mult esztendőkben; időről időre pedig szaporodik. (Stat. I. Th. III. Absch.). 4) Serénységbéli termesztései: a' Temesi Kamarai Uradalmakban olly dohány termesztetik, mellynek magvából olajt ütni; Olajfa neveltetik Wersetzen; Büzér (Krapp) Gyalánon; Sáfrány, pamuk, lóher, 'st. e' f. termesztetik számos helyeken. A' Gabonának szaporább és nemesebb nemeivel külömbféle próbák tétettek mezei gazdáinktól (L. Stat. ott. és Lexikon III. Dar. 363 — 5. l.) 5) Bányák' művelése: esztendőnként 8. $1\frac{1}{2}$ mázsányi aranyot, 435. mázsányi ezüstöt, 40,000 mázsányi rezet ásni ki Magyar Országban. Kősója elkél itthon esztendőnként 1,299,887. mázsányi; Sóvárott 120,000 mázsányi főzettelik ki. Hogy más érczeiről, és ásványiról rövidség' okáért szót ne tegyek (L. Stat. ott. Lex. III. Dar. 365). 6). A' gazdaságheli szerzemények: ilyen a' Keszthelyi, Magyar Óvári, és a' Selmetszi bányás Academia. Kiterjedéseik világszerte esméretes (L. Stat. I. Th. 346. l. 's a' t.) 7). A' Külömbféle machinakkal, eszközökkel, találmányokkal, próbaté-

tel: ezekre nézve nevezetesebbek G. Festetetics, B. Lilien, és Gen. Csekonics gazdasági. A' szőlő, répa, juharfa, kukorica-szár-lévből szirup, cinkor-csinálás Ö Cs. K. Herczegségének, Palatinusunknak, és B. Orczi gazdaskodásának fő dicsősége. 8). A' lápok, posványosságok, tócskák kiszárítása: ezeknek példáit látni: Győr és Soprony, Fejér és Tolna, Krassó és Temes, Szabolcs és Szathmár 's t. vármegyékben L. Lexikont helyel helyel.

Hogy Földmivelésünk 'hijánosságának fő oka nem a' Magyar parasztoknak túnyasága, hanem a' kivitel', és könnyű, jutalmas eladhatás' szüke: nyilván megvallá nemes szívű Hazánkfia F. M. Battyányi Vincze *)

§. 39. Mienmü állapotban legyen Nemzetünk kereskedésére nézve, ezekből láthatni: 1). A' belső közösködéséből: ez legnagyobb divattyában van a' fel-és al-föld között; a' K. m. Városok és vidékek közt: az eleség, bor, dohány, vaj, réz, só, fa, kő, gubacs, szilva és más pálinka, szalonna, faggyú, vaj, sajt, viasz, méz, len, kender, gyolcs, hüveles főzelék, marha, sertvés, baromfi, és portéka dolgában. A' belső kereskedésnek fő lerakó helye Pest és Debreczen. 2). A' külföldi kereskedésből: 1802-diki Harminczad'táblák szerint kivitettek Magyar országból öszveséggel 24,515,098 foréntnyi árúak; behordattak 18,390,122. foréntnyiak; 's így a' nyereség közel 6. milliónyi volt. Különösen Austriával kereskedésünk nyertes (C. activum), Török ország-

*) Mit Unrecht hält man den Unger für träge; sein Fleiss in den Gegenden, wo seine Producte billigen Preis erhalten, erkläret, warum er dort, wo sie schlecht, oder gar nicht bezahlet werden, nicht arbeitet. Das einzige wirksame Mittel unseren Ackerbau empor zu bringen, bestehet in Belebung des auswärtigen Absatzes für seine Erzeugnisse " Briefe über das Ungrische Küstenland,

gal vesztés (C. passivum). 3). A' kereskedés' eszközeiből: A' pósta-és kereskedésbéli utak Hazánkban többnyire megjavultak: jelesebbek a' Posony, Bihar, Arad, Győr, Árva, Fejér, Komárom, Szepes, Trencsén, 's t. Vármegyékben; azt mondhatni a' hidakról is; a' fa hidak helyett köhidak szaporodnak: nevezetesebbek az Árva, Heves, Pest, Szala, Posony, Komárom, Zemplén, Borsód 's t. Vármegyék. A' töltések erősebbülnek: nevezetesebbek a' Temes, Csongrád, Pest, Soprony, Győr 's t. Vármegyék. Hajókázható folyói között jelesebbek: Duna, Vág, Tisza, Dráva, Száva, Sajó, Morva, Poprád, 's a' t. Szamos most reguláztatik, nem különben Maros is, 's a' t. Kánalisai közül nevezetesebbek a' Bégai, Földvári, Sárközi, Sopronyi, Velence-tói, 's a' t.

4). A' Kereskedés' műhelyeiből: ilyenek a' Gácsi, Munkácsi, Posonyi, Kassai posztó; Csiklowai, Luebersdorfi róz; Pesti, Posonyi selyem; Hradeki vas; Újlaki, Bethlári rozsoli; Posonyi, Pesti, Kisszántói, Ercsényi olaj; Sassini karton (Cattun); Holicsi, Kassai, Pápai, Tatai félpörcezellán; Sopronyi pamuk; Kassai, Miskolczi tobák, 's t. fabrikák; a' Krassó, Gömör, Bihar, Borsód, Liptó Vármegyei vashámorok; Weszprém, Heves, Hont, Somogy Vármegyei huták; Pesti, Debreczeni, Pozsonyi, 's több Városi külömbféle kézi művek; köszén, salétrom; porcellán föld, keserű-szék-timsó á-sások; a' Szepesi, Liptói gyölcs; Posonyi, Váradi, Ó-Budai, Pesti selyem; Gyöngyösi, Tatai szűr-szövések; a' Posonyi, Temesvári, Pécsi, Pesti, Fejérvári bőr, talp, szattyán készítesek; a' guba és pakrócz csinálás, 's tö készítés Gyöngyösön; pálinka-égetés Csurgón, és Fótton; serfőzés Pesten; búzér (Krapp) termesztés Gyalá

nyon, 's a' t. L. Stat. I. Th. 400—456. Lexikon 475—4.

Ama középszerűség, 's alávalóság' sorából, mellybe helyheszteté Statistánk (I. Th. 364.) minden papiros malmainkat: legalább az Universitasunk nyomtató műhelyének malmait vegye ki, esedezünk: azon finom (velin) papiros, mellyen Kisfaludi' Hunyadia nyomtattott, azokban készült. — Az igazmondást elhibázta e' kifejezésében is, hogy Magyar ország minden honnyi fabrikai portékákkal szűkölködik (ott 456.); önnön magával is ellenkezővén (ott 406.) Nincs általlyában jussa e' panaszra is, hogy minden váltó-ítélő-szék (Wechselgericht) nélkül vagyunk: ennek némelly neme legalább Pesten minden fő vásárkor ülést tart önnön tudtára. — Valamint ezen és számos más helytelen kereskedésbéli vádoltatásinkat T. Statistánktól érzékenyen vesszük, úgy háladatossággal tartozunk néki amaz igaz mondásáért, hogy a' kereskedésben hátramaradtunknak oka nem annyira Nemzetünk, mint a' nagy vám és harminczad-adó; a' Bécsi fakrikai, és kereskedő gremium; Tobákapaldó, külömbféle privilegiált társaság, és az Uralkodó háznak köztünk nem lakása. *) Számos, nemes szívű Nagyaink tö-

*) Weder die geographische, oder natürliche, noch die politische Lage Ungerns ist dessen Gross-Handel günstig; nicht die natürliche: weil nach den Ländern, wo unsere rohe Producte Abgang finden, den (beschwerlichen) Gegentrieb im Sommer, besonders auf der Donau, dann auf der Save, und Drave, und was von den letzten Gränzen Ungerns, auf Plätten der Oder, und der Weichsel zuschwimmt, ausgenommen: nur der mit vielen Kosten verbundene Transport zu Lande oder auf der Achse möglich ist; jene Provinzen aber, denen unsere Hauptflüsse zuströmen, ich meyne die Türkischen, an Menge und Reichthum desselben natürlichen Überflusses, dem Staate, den wir bewohnen, gar nicht nachstehen. — Der Handel nach dem, Ungerns Küste bespülenden, uns folglich nächstem

reckedtek minden időben a' Magyar, (kivált gyapjú és pamuk) fabrikák' szaporítására; így nevezetesen F. M. Marczipány István is Pukahowon; de foganatlanul! Ha Ő Cs. K. Felségétől csak egy szóval szólíttatnának meg, és gyamolíttatnának, vetekednének ők bizonynyal a' külső Magnásokkal. Ez által mindenekelőtt, portékaival legközelebből szolgálhatván Törökországnak, ennek adózásától megmenekednék Magyar Ország, az egész Austriai Status' nyereségére; köztünk a' tudományok és mesterségek, kivált a' szép mesterségek, és tudományok terjednének; a' népesebbülés elősegíttetnék; 's ezeknél fogva a' külső csinosulás is, minden más követkevéseikkel (§§. 24. 25.) előmozdíttatnék.

Adriatischen Meer, über Fiume, Porto-ré, Bucari, u. s. w. ist jetzt im Stocken. — Den sämtlichen Ungarischen Einfuhr- und Ausfuhr Handel commandirt das Wiener Fabrik, und Handels-Gremium. Diess ist der Fall besonders seit der Zeit, als K. Josef die Einfuhr fremder Fabricate so sehr eingeschränkt, fast ganz verbothen hat. Alle Kunst- und Luxus Waaren, schlechter an Güte, und höher im Preise, als die englischen, und niederländischen gewesen sind, erhalten wir also nur aus Wien, und aus den deutschen Erbstaaten unseres Königs, grössten Theils über Wien. Unser Kaufmann lässt sich sogar seine ausländischen, mit schweren Zoll belegten Waaren, z. B. den Caffee, lieber aus Niederlage des Wiener Grosshändlers zuführen. — Oft ganze Gesellschaften, z. B. zur Versorgung der Hauptstadt Wien mit Schlachtvieh, sich vereinigen, oder ein geldschwerer Zweig der öffentlichen Administration sich in den Handel mengt, gleichwie das K. K. Tabaks-Appalt; auch ohne Concurrenz des Ungarischen Handelsmannes, der für sich allein keine Preise machen kann, und z. B. mit dem Tabak, oft gar nicht, oder nur mit schweren Mauthkosten, und lästigen Bedingungen über die Gränzen darf. — Gewiss müsste der Vorthail für Ungern nicht weniger gross als die Ehre seyn, wenn es möglich wäre, dass der Kaiser und König Franz I. unter seinen getreuen Ungern wohnen möchte. Menschenleer, und geldarm ist, der Haag gewesen, solange Hollands König das Amsterdamer Bathaus zu seiner Residenz auserkohren hat. Stat. I. Th. 425—6. 434—7. I.

Azért T. Statistánk' biztatását igen örömet
 veszszük *).

§. 40. Azon Nemzeti Culturánk' grádicsának,
 melly a' népesebbüléstől függ, (§. 24.) nyomai ezek:
 1) Lakosinak szaporodása: Magyar ország az 1785-7.
 Császári egybeszámláltatás szerint 7,116,784.,
 és a' 1805—7-diki országos egybeíratás szerint,
 a' nemes, papi rendűekkel, 's hazai katonasággal
 egygyütt 7,961,414—8,000.000. lakósokat szám-
 lált. S így az 1785--1787-dikig és 108.215; az 1787—
 1807-ig pedig mint egy milliónyival nevedett
 lakosinek száma; e'hez képest 1807—1817-dikig
 ismét fél milliónyival. 2). Sok K. sz. és m.v.sinak
 népesülése: 50—30. ezer lakósokat számlálnak
 most Magyar országnak e' Városai: Pest, Debre-
 czen, Posony, Szeged, Szabadka, Kecskemét;
 23—15-eket Sz. K. Városi nagy részént, és néhány
 mező városi: mint H. M. Vásárhely, Törkeve,
 Eger, Karczag-újszállás, Miskolcz, 's a' t. Sok
 mező városi, és falui 15—9-eket: mint Csaba, Czeg-
 léd, Nagy-Körös, Jászberény, Nyíregyháza, Cson-
 grád, Szentés, Félegyháza 's a' t. (L II. köt. 6.
 szám alatt). 3). Az új helységek, mellyek a' puszták
 megszállatásával eredtenek, mint Herczegfalu
 's a' t. 4). Magyar országnak nagyságához képest
 való népessége: ha ezt csupán nyolcz millióra
 vettyük is, egy I mfdnyire 2476 lakosok jut-
 nak, melly szám se az Austriai tartományok, se
 más Europai országok' népességéhez képest nem

*) „Seine Maiestät K. u. K. Franz, welcher Vater der Deut-
 schen, und auch der Unger ist, — wird gewiss dafür sor-
 gen, dass unter seinem Scepter, nach den Gesetzen der
 Güte und Weisheit, der Wohlstand überall sich gleich
 verbreite, und sein geliebtes Königreich Ungern, keiner
 der Oesterreichischen deutschen Provinzen im Handel
 unterordnet, sich seiner Selbständigkeit auch noch fer-
 ner freue“ ott. 440—1. l.

csekély. L. Stat. I. Th. 105. 109. 111. I. és III. Th. 314. I. Lexikon III. Dar. elő szó, és 360. I.

Hogy a' T. Magyar Vármegyék népességöknek számát titkollyák, félékenységek lehet oka; annak, hogy az Austriai Statista B. Liechtenberg a' Magyar országnak, Horváth és Slavonia országgal együtt, népességét múlt esztendőben is 7,900,000-nyira tette légyen, okát nem adhatom, egyéb ha azon hibából cselekedte, mellyel annak egész nagyságát 4112. □ mfdekre vetette a' Lipsky' kimérése ellen. Ha Magyar országnak Horvát és Slavonia országgal együtt való népességéhez (8,500,000. I.) hozzá számlállyuk a' Temesi bánságbéli határ örzöket (171,000.) b) a' Horvát bánságbélieket (95,000.) c) a' Karlstadti és Varasdi Generalatusbélieket (295,000.), d). A' Slavóniában örállókat (230,000.), e). A' Bács Vármegyei Sajakásokat (21,265) 9,312,000-re fog kijönni; nagysága pedig 5901. □ mfdnyire. A' ki Országunknak e' népességével meg nem elégszik, gondollya meg, hogy a' népesülésnek legnagyobb vezetőke a' Kereskedés, mint Pest városa bizonyittya; hol annak határ vettetik, népesülésének is akadály tétetik. L. Statistik I. Th. 111. III. 314. I.

§. 41. Nemzetünk a' Culturának ama grádi-csát is, melly a' helyes Organizációból származik (§. 26.) több tekintetekből magának tulajdoníthattya: 1). Hasonlít az Angol Nemzetéhez, mellynek boldogító és remek voltát fényes thronusáról vallotta a' mostani Helytartói Királyi Örökös N. Britanniában *) Lásd e' kettőnek egybehason-

*) Ich verlasse Mich mit vollestem Vertrauen auf Ihren herzlichen Beystand, und ihre Mitwirkung zur Aufrechthaltung eines Systems von Gesetzen, und von Regierung, aus welchem wir Unschatzbare Vortheile gezogen haben, —

littatását B. Orczy Lőrincz munkájában. *) 2). Meg-
egygyez azon polgári egybeszerkesztésekkel is,
mellyekre újonnan léptenek a' legjelesebb Fran-
czia, Svéd, Belga, Hannoveranus, Siciliai Nem-
zetek; a' Wajmár és Meklenburg Herczegsége-
liek: ezek minnyájan olly határozott Monarchiai
igazgatáson állapodtak meg, mellyben képviselők
(Repraesentánsok) vagynak, köz-gyűlések tartat-
nak, és ők ezekben a' Királlyal egygyütt a' tör-
vényekről, és adó - kivetésről végeznek. 3). E'
polgári alkotmányunk megegyez nemzeti Chara-
cterünkkel is, melly a' nemesség, és vitézség **)
azért áll is fenn mintegy ezer esztendőök óta. 4).
Organizatióink idő - korhoz, és szükséghez ké-
pest való kifejtődést szenved: új életet nyert az
mintegy III. Károly alatt 1715. gyűlésben; annak
telyesítéséhez fogtak a' Statusok, és Rendek az
1791-ben rendelt deputatiókban is: L. Protocol-
lum Regnicolaris Deputationis art. 67. 1791. or-
dinatae. Budae 1807. Ez a' munka a' Göttingai
tudós Újságokban megdicsértetett. De idő nem vé-
tetett mind eddig elhatároztatására. ***)

und welches von uns selbst, und von anderen Nationen
als das vollkommenste betrachtet, und anerkannt wurde,
das jemahls irgend einem Volke zu Theil geworden ist"
L. V. Ofner und Pester Zeitung, n. 15. 197. l. 1817.

*) L. Szrogh Samuel. Vergleichung zwischen Englands, und
Ungarns Regierungsform; oder ein Wort an diejenigen,
von welchen die Ungarn für unruhige Köpfe gehalten wer-
den. Aus dem Ung. übersetzt 1791. 8.

**) „Der edelstolze Unger“ I. V. Bl. 1816. 558. l. „Ungarn
ein edles, grosses Volk, ruhmvoll, und jedem Oesterrei-
cher unvergesslich als edle Retter Marien Theresiens, u.
s. w. L. Gotsch. Geschichte der Cultur des Menschenges-
chlechts I. B. 57. l.

***) In den Zeiten der ersten Völker-Fixirung, der Bildung
des Staaten-Systems in Europa beschränkten sich alle
Wünsche auf Sicherheit; diese war das dringendste Be-
dürfniss. Der Gesetzgeber hatte damahls nur zu sehen, die-
ses zu befriedigen; er konnte nicht einmahl für die späte

Nemzetünk e' polgári Organizatiójának védelmeztetése a' Törvényhez , és igazgatáshoz értő és szólható Tudósainknak hivatala ; szabad legyen nékem az eránt annyira szóba ereszkedni, mennyire Nemzeti Culturánkat érdekli. Vádoltatik mindenek előtt azzal, mint T. Statistánk' finom módja szerint jelenti *) hogy a' Magyar Nemesség nem adózik ; 's a' Magyar Ország az Austriai birodalom' szükségéhez képest keveset fizet. — Előre bátorodom én nemes Rendeink' nevében vallást tenni, hogy nem Hottentotok ők, kik a' Közjóra

Zukunft vorsehen, weil er nicht wissen konnte, welche Forderungen die kommenden Perioden gebähren werden. Werden diese Forderungen laut, dann ist es Zeit ihnen zu entsprechen; dann soll die herrschende Parthey ihre Interesse nicht verkennen, nicht wünschen wollen, dass sie ihre eckige Krystallisation beybehalten könne, die ihr eine Verfassung damahls gab, welche das blosse Daseyn, die Existenz zu sichern hatte. Der Mensch soll durch den Staat nicht bloss über seine Existenz beruhigt werden; Der muss sich ausleben können, wie Luden treffend sagt, d. h. seine physische und intellectuelle Bildung muss einen ungehemmten Gang nehmen dürfen. Wenn solche Forderungen laut werden, müssen blosse Kristallizationen nicht mit ihre Formen behaupten wollen, denn diess nennt man dem Zeitgeiste entgegen Handeln. Wer mit diesem einen Kampf zu bestehen wagt, geht unter. Hier liegt die Quelle aller traurigen Staats Crisen; da zeige der Denker für jeden Vorlauten als auf den Ursprung der Staatsumwälzungen hin. Wer alles behalten will, verliert alles!! Gegen das Fluthen, und Wogen des fortschreitenden Geistes der Zeit schützt kein Damm; es wird alles verschlungen, was sich ihm widersetzt. Nur der hat sich am schönsten gerettet, der sich auf ihn versteht! — Die oberste Gewalt, König und Stände, sollen auf diesen Rathgeber aufmerksam seyn, ihn als ihren wahren Freund ehren, den der Geist der Zeit will, dass die Herscher mit dem Volke, und der Menschheit gleichen Schritt halten, und keinen Stillstand erzwingen, der unnatürlich ist".

*) Der Ungrische Adel (nicht also der Bürger und Bauer) entrichte keine Contribution: Ungern trage nach Proportion seiner Grösse weniger zu den gemeinen Lasten des Öester. Erb-Kaiserthums bey, als die deutschen Erbländer l. Th. 440. l.

adakozni nem akarnának, mihelyt e' végre a n-
nak uttya és rendi szerént megszóllíttatnak
*) A' köz hasznú szerzemények, intézetek,
iskolák, templomok, plébániák' fundálása és
fenntartása, (Patronatusi jussoknál fogva) az
ő terhök. Valóban Universitásunk, Academiá-
ink, iskoláink, Lyceumink, egyházi Szerzemé-
nyink, kánálisaink, töltéseink, 's t. e' f. mel-
lyek a' Status' jövedelmének nagy részét el-
nyelnék, Érsekeink, Püspökeink, Nagyaink' köl-
tségén állattak, és tartatnak fenn közvetlenül,
vagy közvetve. Mig a' köz-adózással tehetsé-
geik nem szükíttetnek, készek ök minden köz
jó és szükség' előmozdítására, 's kipótoltatásá-
ra: mint közelebb is a' Ludoviceum 's Nemzeti
Museum' fundatiójával, a' több izben Haza-vé-
delmére önnön költségeken felkelésekkel, 10,
000 lovasság' 3-4 hét alatt kész kiállításával,
a' huzomos subsidiumokkal, 's nagy számú ön-
kéntvaló áldozataikkal megmútatták; 's a' t. —
A' Magyar Ország ama pénzhez-jutásához ké-
pest, melyet T. Statistánk szorosán felvetett
(Stat. I. Th. 456. l.) elegendőképp adózik: ha
számba vétetnek a' Kamarai és Fiscusi jövedel-
mek (mintegy 40,000,000 frok). L. Stat. I. B.
VI. Absch. Lexikon III. Dar. 388—9. l. Ha te-
kéntetnek a' vármegye-'s helybéli, világi és
egyházi tisztviselőknek fizetési (Cassa Dome-
stica) melly az országos adót meghaladja; e'
felett a' temérdek deperdita; a' csak nem in-
gyen való vontatás, katonának szállást-adás,
út-csinálás (l. ott 588—9). mellyek más orszá-

*) Ce Gouvernement serait digne des Hottentots, dans le-
quel il serait permis à un certain nombre d'hommes de
dire: C'est à ceux, qui travaillent, à payer; nous ne de-
vons rien, parceque nous sommes oisifs " Mel. de Litt.
ch. 2. del' Admin. publi,

gokban a' Status' jövedelmiből elégítettnek ki; ha gondolóra vétetik a' Magyar polgárnak és parasztnak sajnos sorsa, hogy bőségben a' kivitel' hiánosságából, szükségben a' fogyasztásból, véres verőtéke silányon jutalmaztatik meg; szerzeménnyel földes Uraitól Bécsben költetik el (L. Stat. I. Th. 458)! — Nemzeti Organizatióknak vádoltatása a' Jobbágyok' nyomorult állapotjára nézve, olly helyesen megczáfoltatott Berzevitzi G. vádjai ellen, mult holnapban egy igazság' barattyától, hogy mentségünk nélkül nem szűkölködik (L. Archiv für Geo. Hist. Staats u. Kriegs-Kunst 1817 22. Jänner. Freymüthige Berichtigungen der Abhandlung des H. Gregor von Berzewitzky de Conditione, Indoleque rusticorum in Hungaria") — Polgári öszveszerkesztésünknek ama harmadik vádoltatására, melly azon Archivum 13—14. darabjában van (Tiers-Etat in Ungern 49. I.) hogy nálunk a' városi Rendek' állapotja panaszos, az ő kevés számokhoz képest: egész Tiszamentében két Sz. K. Városok lévén (Debreczen és Szegéd); 's ügyefogyottságokra nézve: a' Gyűlésekben szavok meg nem halgattatván; holott ők a' Királynak leg hívebb alattvalói, 's adózói; és általok a' Cultura leginkább terjesztetik: Ezt válaszolhatni: Hazánkban azért nem szabadíttatnak fel többről több Püspöki és más m. városok, mivel az illy váltódással a' Polgárokra magokra olly adósságok hárómlanak, mellyekből nehezen vergődhetnek ki; másokra pedig az ő vontató, katonát-tartó, 's m. e'f. kötelességek megszüntével nagyobb terhet rakattatik. — Az ő törvényhez értő Szószólók' szavokra a' köz-gyűlésekben illendő tekintet vagyon. — Azon Város' felszabadításáért melly a' kereskedeésre, és Culturára nézve je-

les, a' Statusok és Rendek magok esedeznek; mint múlt Diétán Rosnyó Városáért's a' t. — Az 1715. art. 8. Banderiumokról végzése szerint, hogy' telyesítse a' Magyar Nemesség hadi kötelességét, minekutánna számos Banderium' terhe alatt volt jószágok a' F. Kamarától eladattattak, az Érsekségek, Püspökségek reguláztattak: arról az 1808. Ország-Gyűlés' art. 4. rendelete szerint folyvást tanácskozik egy Commissió a' F. M. Ország' Bírāja előlése alatt.

§. 42. A' törvénynek telyesedését, mellyben áll a' Nemzeti Cultura fő pontya (§. 27) Hazánkban e' tekéntetekből vizsgálhatni: 1) a' polgári törvények' telyesítését Ő K. Felségének legfőbb gondviselése, 's bölcs országlása alatt a' F. K. H. M. Tanács igazgattya: a' köz jó és bátorság eszközlése; a' jó rend, nevelés, tanítás, 's urbárium' elinteztetése; a' tudományok, mesterségek, gazdaság, kereskedés' terjesztése; a' Religiónak kiszolgáltatása, és fenntartása; az Elöljárók' kineveztetése, 's érdemek' jutalmaztatása végett kiadatott rendelkezésinek (Intimatuminak) száma utólszor mult esztendőben kevés híján 36. ezerre ment. 2). A' juss-és vétékbeli törvények' végre hajtásában foglalatoskodnak a' F. Septemvirális és Királyi Táblák; a' kerületbeli, és Horvát országi ítélőszékek. A' F. Septemvirális Tábla tavál öszveszégesen 222 pereknek járt végére: 1815-ben 70. gonósztevőknek halálra kárhoztatását ítélte igazságosnak ('s így szint annyiaknak, mennyiek magokat megölték Berlinben tavál. L. W. Zeit. n. 45). Nevezetesen a' Vizkereszt' Ünnepi ülésekben 19. férfiú 4 asszony; Sz. István - Ülésiben 22. férfiú 5. Asszony; Sz. Márton Ülésiben 16. férfiú és 4. Asszony' személyek' fejére hozatott halálos szententia. 3). E' Fő Dicasteriumok' rendelését, 's végzésit törvényesen végre hajtyák a' T. Várme-

gyék, Sz. K. Városok, Kun, Jász, Hajdú városi szabad kerületek, rendszerént választott tisztyeik 's alattvalójik által minden ügyben, 's minden személy eránt. 4). A' Polgároknak Nemesektől sértegetési, a' Jobbágyoknak Földes uraiktól elnyomattatási, a' birtokosoknak másoktól megkárosítási eltávoztatnak, sarczoltatnak, visszafizettetnek ugyan azon T. Vármegyék, Sz. Kir. Városok, kerületek' ítélő székei (Sedria, Ürszéke) által a' F. K. H. M. Tanácsnak különös felvigyázása, 's Ö Felségének gondos számvétele alatt. 5) Ha bár némelly esetekben a' Gonosztévők hevennyében elítélés (Standrecht) által is halálra szententziáztathatnak, de közönségesen csak azok közzülök a' halálfiak, kik Ö Felségétől se nyernek kegyelmet; a' többiek tömlöczökben, vagy a' Szegedi fenyíték házban bűnhődnek. Az elsőben a' foglyok Pest, Sz. Fejér, 's más vármegyék által az Isteni szolgálat- és tanításnál fogva erkölcsiségre, 's jobbúlásra vezéreltetnek; másikában a' vétkesek dologra, 's jámborságra hódíttatnak olly formán mint a' Linzi fenyíték házban. L. Stat. III. Th. 228. 231. 256. 262. 274. 495. 506. I. II. Th. 151. 208. III. Th. 273.

Kevés szavaival sokak ellen igazságtalan T. Statistánk, vallván, hogy Culturánk csak Bécsből és Bécs által jö *) Igazságtalan mindek előtt Ö Cs. K. Herczagsége, Nádorispányunk ellen, ki a' Nemzeti Museum' apolgatása, czélra-alkalmasztatása, 's szaporítása által példásan dolgozik tudománybeli Culturánkon. L. V. Of. u. Pester Zeit. n. 17. — Igazságtalan a' F. K. M. Helytartó Tanács eránt is, melly szembe tünöképp' törekedik minden közhaszon-

*) Unsere Cultur kommt doch nur von Wien, und über Wien, " III. Th. 516. I.

ra, és csinosulásra szolgáló eszközöket közle-
ni, 's elterjeszteni; mellyről ő maga (III. Th.
505. l.) megesméri, hogy a' tolvajságok' eltá-
voztatására derék közrendelést bocsátott ki hat-
hatós toldalékkal egygyütt (1794. 21. Mart.
1806. 28. Nov.) Nem a' F. Helytartó Tanács
bocsátotta-e ki e' munkákat is: Burger Ján.
Or. Dr. Értekezése, hogy lehessen a' Kukori-
cza szár, és Jávorfá levéből czukrot csinálni.
Rövidítette Mitterpacher Lajos 8. 1814.— A' Sze-
derfa és selem-bogár nevelésről való oktatás
Mitterpacher által 8. 1813.— Mitterpacher L. ok-
tatása a' Szőlő-mivelésről; és bor, palinka,
eczet-készítésről, Chaptal, Rozier, Parmentier,
és Dussieux Francia Irók' utmutatása sze-
rént. 8. 1815.— Heintl F. oktatása a' Gyümölcs-
fa nevelésről. 8. 1812.— Oktatás a' Marhadögnek
megelőzéséről, és Orvoslásáról 8. 1816.— Tes-
chedik Samuel' új módja a' Rétek' igazításának
1801. 8.— Tolnay Sándor a' Lovak' megesméré-
séről, 's külső és belső betegségek' orvoslásá-
ról. 1816. 8.— Witsch. A' Magyar Országi ho-
mokos Puszták' haszonra fordítása. 1809. 8.—
Nem azon igazgató Tanács adta e ki a' Czeh-
béli közönséges cikkelyeket is a' Mesterség-
üzés végett való Tarsaságok és Czéhek' számá-
ra 1813. fol. Nem ő tiltotta-e meg az óhitűek-
nél szokásban volt benn, és nyílt koporsókban
temetést 1810. 1814. esz-ben. Az ő igazgatása
nem terjed-e ki az építendő templomok, házak,
's más hajlékok' megvizsgáltatására, a' házossá-
gok' állapottyára, a' süketek és némák, árvák
és özvegyek' gondviselésére; a' mentő himlő-
nek béoltatására, minden új találmány' meg-
vizsgáltatására; a' menkö' béütésének kettős ru-
dak által eltávoztatására, 's a' t. Vagy mind
ezek nem tartoznak-e Nemzeti Culturánkra? —

Igazságtalan ö a' T. Vármegyék , Sz. K. Városok , és Kerületek ellen is : részéről ők se fogyatkoznak a' Közjó , bátorság , 's megvilágosodás' előmozdításában. A' T. Vármegyéknek rendeletei illetik: a' béoltás , gazdák és cselédek , eladás és vevés , tüzre vigyázás , szükség-eltávoztatás' dolgát ; az Árva' gondviselését , tolvajok , csavargók , korhelek' üldöztetését , 's a' t. Ezekben példásabbak Pest , Bihar , Fejér 's más Vármegyék. A' Sz. Királyi , és más népes Városaink is iparkodnak minden jónak és hasznosnak eszközlésére : az utszáknak kövel kirakata ; tisztaság , jó rend , éjjeli-nappali bátorság' szoros fenntartása ; az eladandó élelmekre , fontra , mértekre , felvigyázás ; éjjeli megvilágítás , himlő - béoltás , szegény , kór , szülő , házak-építése , árvák' gondviselése , az építés' szépítése 's t. e' f. által. A' Jász és Kun kerületek polgári gazdasági és politziai rendeleteiket kiadták 1816. 4-o. Mindezek se tartoznak a' Nemzeti Culturához ? — Igazságtalan nyilván Hazai Iróink eránt is : ezek Nemzetünknek külső csinosulásáról se feleltek el. L. Az emberekkel társolkodásról. Kis János. II. Kiadás. Trattner. — A' Világi Ember. Pap Ferencz. Trattner. — Rochefaucault' Maximáji. Kazinczy. Trattner. — Udvari Ember. Faludi. Budán , 's a' t. Nem tartoznak e' ezek nemzeti Culturánkhoz ? 'S nem Hazaiak-e ? Hogy' vallhatta tehát , hogy minden Culturánk csak Bécsből , 's Bécs által jö ? ! —

§. 43. Mindezekre nézve bátorkodom én avval rekeszteni bé értekezésemet , hogy a' Magyar Nemzet távúl se olly cultiválatlan , millyennek a' Bécsiektől tartatik , némelly utazóktól lefestetett , 's néhány álörözs Hazafiaktól *) vádoltatik len-

*) „Maskirte Innländer” Stat. I. Th. 32. I.

ni. A' Bécsiek önnön magok adnak elegendő okot mentségünkre Országunk' fekvésére nézve. *) Az Utazók' szemeiben azért látszatott az olly durvának, mivel annak esmérésére elég időt nem vettek **). A' földieink a' Bécsieknek, és Külföldieknek tetsző vágyódásból ragadtattak el. Elegendő mentségünkre szolgál az is, hogy találkoztak olly igazság-szerető Irók, kik mind ezen Nemzeti kissebitőinket megczáfolták. Sokat mon-

*) Es gab eine Zeit, wo Nord-Deutschland mit selbst gefälliger Miene auf uns herab sah, und den Oesterreichern (Ungern) ihre wohl besetzten Tafeln vorwarf. Wahr ist es, wir haben spät uns zu bilden angefangen, und sind langsam, oft wesentlich unterbrochen, fortgeschritten. Indessen schob das vorschnell aburtheilende Ausland gar manches auf Rechnung des Volkstalentes, was äussern, oder inneren Einwirkungen, nur nicht der Bildungsfähigkeit der der Nation zugerechnet werden muss. Was kan der Oesterreicher (Unger) dafür, wenn ihm ein heiterer Himmel, ein fruchtbringender Boden lacht, wenn ihn die Heiterkeit seines Gemüthes die Menge der herrlichen Gaben mit scherzendem Frohsinne verzehren lässt, wenn er, im Schoosse eines reichen Landes geboren, unter weisen Gesetzen väterlich gesinnten Fürsten ruhig und froh lebend, die literarische Betriebsamkeit nicht zum Handwerke herabwürdigt, wenn er das stille Bewusstseyn edler Kraftanstrengung, den geistigen Genuss des Hervorbringens gewöhnlich seinen einzigen Lohn seyn lässt? Nicht zu leugnen ist es freylich, dass hierbey so vieles Gute unbesprochen, und oft sogar die Verfügungen der Regierung für das Emporblühen der Wissenschaften und Künste unbekannt blieben, in dessen wurzelten, und keimten die Wissenschaften bey uns schon vorlängst im Stillen; Oesterreich (Ungern) sah grosse Männer in seinem Staate, und nicht bloss Gutmüthigkeit, und Bedlickkeit, sondern auch gründlicher Verstand, Forschbegierde, Erfindungsgeist ist Oesterreichern (Ungern) so gut wie den übrigen Deutschen zu Theil geworden" Vat. Bl. 1816. 521. 1.

**) „Die besonders in unseren Zeiten eingerissene Manier für Reisebeschreibungen, sollens mit dem Grunde misstrauisch machen, gegen diese oft so leichtfertigen, und spröden Angaben Statistischer Libertins; und nur die strengste Kritik kann einige derselben für den Statistiker brauchbar machen". Vat. Bl. 1816. 564. 1.

dott e' végre Arndt Ernst, Moricz. *). Még többeket, 's jelesebbeket nagy érdemű Angol Író Towson, „Travels in Hung.” nevű munkájában. L. Nagy Lajos, és Hunyadi Mátyás h. M. Királyok védelmeztetését is a' Nemzeti Nyelv' ügyében T. T. Schwartner Márton Úr' vádjai és költeményei ellen. Írta Horváth István, Tábla Bíró. 1815. Pest. Vajha ezen derék Hazafi Hazánkat a' nevezett Írónak más számtalan vádolásai ellen is egyenlő tudománnyal védelmezné!

*) Ich will nicht leugnen, dass die Ungern in allem was Geschmach heisst, hinter den Cultivirten Nationen Europens noch weit zurück sind; aber das muss ich frey gestehen, dass schon durch die lateinische, und deutsche Sprache, die jeder nur mittelmässig gebildete Unger lernt, mehr in seinem Kopfe aufgeräumt wird, als der junge Wiener zu denken lernt, dessen glorreiche Laufbahn zwischen dem Graben, und der Burgbastion, zwischen dem Prater, und Nationaltheater beschlossen ist. —

Für die Ungeschmeidigkeit, und Unbehüßlichkeit, wie einige es nennen, für dieses Eigne der Nation, die Sitten und Weisen andrer Völker nicht leicht zu fassen, und sich überall dem Fremden nicht so leicht anzupassen, haben sie wieder reichliche Entschädigung in der Eigenthümlichkeit, und, warum soll ich es nicht sagen? in dem Nationalkarakter, der doch immer nur ein Volk macht. Wem dieser Nationalkarakter, dieses Unterscheidende fehlt, dem fehlt auch das Land, das ihn zusammenhalte. — Wo kein allgemeiner Geist ist, da mag noch so viel Bildung, Bravheit, und Kraft in den Einzelnen seyn, es hilft und wird nichts. — Ungern ist noch zu helfen, wenn es diesen eigenthümlichen Geist zuerst als ein Heiligthum bewahrt, und immer mit der Zeit fortschreitet. —

Ja sie (die Ungern) sind stolz, und bieten nicht gern das erste Wort, besonders einem Fremden nicht; sie haben eine gewisse Keckheit auf ihre Nation, die, eingebildet oder nicht, immer noch viele Energie verräth. Viele von ihnen sind den Teutschen herzlich gramm, und sie mögen wohl einige Ursache dazu haben. — Sie fühlen es, dass sie noch mehr als diese, dass sie noch im Vielem, ein Volk sind, und werfen sich darauf nicht wenig in die Brust. — Aber man gehe zu einem Unger, biethe ihm die Hand, entdecke ihm sein Herz, und sein Anliegen, und man lerne, ob man sich so oft betrogen findet als bey denen, die freywillig uns mit ihren Gefälligkeiten und Diensten überfallen, und uns im Stick lassen, wann wir sie gebrauchen. Reisen durch einen Theil-Ungarns, 1. Th, 324—325. l.

Ezekkel Nemzeti Culturánk' képét néhány fő vonásokban, mennyire az Értekezés' határai engedék, előterjesztettem. Annak telyesebb leírását Hazai Tudósainkra hagyom. A' viszsza-vonás és magok' elvetése helyett e' dicső tárgyban tüntessék ki, vajha, elméjüket, halhatatlanítsák érdemeiket!!

Y.

2.

Néhány Hibás Vélemény felfedeztetése IV. Károly Római Tsászár 1356-diki Arany Bullájáról.

Ditsekedve emlegetik néhány magyar orszá-gi nem magyar írók IV. Károly Német Tsászár, és Tseh Király 1356-dikban költ Arany Bulláját országunkban, mintha a' Német Birodalomnak ezen óságából nem tudom mi ditsőség háramlanék magyar hazánk Tót Nyelvű lakosaira. Minő viszketegség ingerelje ezen férfiakat e' féle gyengeségekre? én ugyan még nem foghatom, mivel egyéb józanúl gondolkodókkal mindenkor azt hittem: hogy a' mi egyedül a' kimúlt Német Birodalmat illeti, vagy legfelebb Tseh Ország hírét nevelheti, az a' Magyar Korona szelid szabadsága alatt élő Polgárookra semmi fényt nem vonhat. Igazságosak voltak Atyáink mindenkor az Idege-nek eránt is, annál inkább azokat, kiket a' vitézség meghódított, soha nem háborgatták: de érezték másfelül, hogy az uralkodó Nemzetet ők, és nem zsellérek, tették. Ezt a' nemes érzést pedig kitulajdoníthatja vétkül Nekik is, Unokáiknak is? Némellyek már annyira is vetemedtek, hogy minket, magyarul beszélőket, egyedül ma-